

Prof. Dr. Varga J. János DSc

Gondoskodó földesúr – gondoskodó állam

Cigányok Nyugat-Magyarországon a 17–18. században

Az indiai eredetű cigányság a 15-18. század folyamán eljutott Európa szinte valamennyi országába. Magyarországi megjelenésük időpontja vitatott, de az 1470-es évektől megsaporodnak a rájuk vonatkozó megbízható források. Bevándorlásuk ezt követően szakadatlanul folyt a Balkán felől, főként a két román fejedelemségben fel-fellobbanó üldözések és a törökök előrenyomulása következményeként. A 16. században a Közép-Balkán irányából is jelentős számban érkeztek az oszmán hadsereg irreguláris egységeivel, majd azokat követve, immár az ország középső területeire, a Duna-Tisza közére és a Dunántúl törököktől megszállt délkeleti részére. Onnan vándoroltak át a Magyar Királyság távolabbi vidékére. A 16-17. század fordulóján megjelentek a Nyugat-Európából elűzöttek csoportjai a nyugati határon.¹ A fejlett városi munkamegosztással rendelkező országok számára kezdettől terhes volt a cigányok jelenléte. Fejletlen társadalmi viszonyaik, vándorló, vérségi szerveződésű autonóm közösségeik nem tudtak beilleszkedni a korai polgárosodás útján elindult társadalmak szervezetébe, a munkamegosztás tekintetében perifériára szorultak, tolerálhatatlan felfogásuk az államról, a hatalomról és a magántulajdonról konfliktusokhoz vezetett. A kontinens nyugati országai rendkívüli intézkedésekkel jelentősen csökkentették lélekszámukat. Az elűdözöttek visszafordultak, és Közép-Kelet-Európában kerestek és találtak új életfeltételeket. A Kárpát-medencében jóval kisebb ellenállásba ütköztek, egyszerű termékeiket befogadták a falvak és a nyugatinál fejletlenebb mezővárosok. Kedvezett számukra a másfél évszázadig három részre szakadt Magyarország katonai-politikai helyzete: a végvári harcok, a nagy oszmán hadjáratok, a Habsburg-házi uralkodókkal vívott rendi-vallási küzdelmek időszakában vajmi keveset törődött a társadalom és a politikai vezetés az egyes országrészek virtuális határai között kóborló cigányokkal. Helyzetükre jellemző, hogy a földesúri nagybirtokon irántuk megnyilvánuló figyelmen túl a központi szabályozás komolyabb igénye fel sem merült a 18. századot megelőzően. Legfeljebb a kóborlók, csavargók, fosztogató hajdúk és parancsnok nélkül kószáló katonák megrendszabályozása ügyében elfogadott törvényeket terjesztették ki rájuk.² Lélekszámuk nem ismert, de emelkedésére utal,

Történész, egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Doktori Iskola

- 1 PÓCZIK Szilveszter: *Cigányok és idegenek. Társadalmi és kriminológiai tanulmányok.* Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1999. 71-72.
- 2 MEZEY Barna (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985.* Kossuth

hogy a 17. század második felében szórványos összeírásukra gondoltak a helyhatóságok Borsod, Nógrád és Zemplén megyében.³

A cigányságot nagymértékű mobilitás jellemezte. „Mindennél többre tartják a kóborló, változatos és független életet” – írja róluk a jénai egyetemen tanult Jakob Glatz lelkész a 18. század végén.⁴ Sok évszázados életmódjukkal még az átmenetileg letelepült csoportjaik sem szakítottak végleg. Időnként felkerekedtek, hogy megélhetési forrásokat keressenek, többnyire ott, ahol megnövekedett az igény munkájuk iránt, azután télen visszatértek „állandó lakóhelyükre.”⁵ Vándorlás közben szekéren és sátorban laktak, huzamosabb tartózkodáskor földkunyhóban (huruba) és hevenyészett házban. Ugyancsak Glatz számol be egy cigány család nyomorúságos hajlékáról: „[...] egy összehordott fából a leghanyagabb módon összetákoltt lakás [...], amelyen se ablak – ritkán egy szellőzőlyuk –, se rendes ajtó nincs, és szinte semmilyen bútor nincs benne. Ebben a szűk, piszkos sátorban szinte mindig nyolc-tizenkét vagy még több személyből álló társaság található; egész testük sárgás-fekete, félmeztelen, és egy nagy tűz körül heverésznek. [...] mindegyik össze-vissza fekszik a földön, ide-oda kúszik a porban, és olyan füstöt lélegez be, amelytől az ahhoz nem szokott ember a konyhába lépéskor az ájulás közelébe kerülhet.”⁶ Minden szempontból peremcsoportot képviseltek a befogadó társadalomban.

Életkörülményeik ellenére előnyöket nyújtottak főként a falusi lakosságnak. „Ősi” foglalkozásuknak⁷ tekinthetjük – gyakorisága és hozzáértő művelése miatt – a kovácsmesterséget és a fémművességet. Közreműködtek a jobbágygazdaság igényeinek kielégítésében: ekevasat, csoroszlyát, tengelyvéget, küllőt, patkót, szeget,⁸ különféle fém edényt készítettek és javítottak. De hasznosan tevékenykedtek a katonai táborokban és a várakban is, mert értettek az egyszerűbb fegyverek előállításához és javításához, a golyóöntéshez és a puskaportöréshez.⁹ Kikerültek közülük borbélyok, hóhérok (ők végezték a kínvallatást is),¹⁰ futárok és a katonákat biztos útra vezető kalauzok.¹¹

Főként a fémművességhez kapcsolódott kereskedelmi tevékenységük, amely az elkészített tárgyak egyszerű cseréjét jelentette létfontosságú élelmiszerre. Hasonló funkciót töltöttek be a paraszti társadalom számára készített faeszközök (edények, kanalak, teknők),¹² amelyekhez a legalkalmasabb fát is ki tudták választani. Daniel Speer írja a harmincéves háború utáni magyarországi viszonyokat leíró, 1683-ban kiadott „Magyar Simplicissimus” című munkájában: „Cigány-trombitás társam [...] valóságos [...] szem-

Könyvkiadó, Budapest, 1986. 8-9., NAGY Pál: *A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában*. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola Kiadója. Kaposvár, 1998. 124-125.

3 NAGY Pál: *A magyarországi cigányok története...* I. m. 119., 121.

4 GLATZ, Jakob: *Egy magyar ember őszinte megjegyzései hazájáról néhány magyar vidéken tett utazása során*. [Közreadja Soós István] Balassi Kiadó, Budapest, 2013. 97.

5 NAGY Pál: *A magyarországi cigányok története...* I. m. 208-209.

6 GLATZ, Jakob: *Egy magyar ember...* I. m. 97.

7 NAGY Pál: *A magyarországi cigányok története...* I. m. 182.

8 Uo. 184.

9 THALY Kálmán: A cseszneki vár cigányai. Czigány-diplomák a gr. Esterházy család levéltárából. *Magyar Történelmi Tár*, 1884. 3. sorozat, 7. kötet. 569.

10 NAGY Pál: *A magyarországi cigányok története...* I. m. 205-206.

11 MEZEY Barna (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban...* I. m. 9-10.

12 KEMÉNY István (szerk.): *A magyarországi romák*. (Változó világ 31.) Útmutató Kiadó, Budapest, 2000. 10.

GALÉRIA

fényvesztő-mester volt. Faedényben meg tudta főzni a marhahúst, anélkül, hogy az edényt a tűz megpörkölte volna.¹³ Fontos helyet kapott megélhetésükben a lókereskedés. A lóval bánás szerteágazó tevékenységet jelentett, amely magában foglalta a tenyésztést, a tartást, a cserét egy másik lóra, az eladást és a lótolvajlást.¹⁴ Kiemelkedést jelentett társadalmukból, ha a tehetséggel megáldott cigányzenész bejutott egy magyar főúr vagy egy török tisztségviselő udvarába. „Természetől fogva hajlamuk van a zenére.” – olvashatjuk Speer könyvében – „Van is majd minden magyar nemes embernek cigánnya, aki hegedűs és mellékesen lakatos.”¹⁵ A 16. században még ritkaság számba mentek a török földről magyar főúrhoz került cigányok. Zrínyi IV. György 1596-ban írta Batthyány II. Ferencnek két foglyul ejtett zenészeről: „Az egyiknek olyan hegedője vagygon, hogy bizony sem én, sem kegyelmed olyant nem láttunk, kinek csak két húrja vagygon, de a formája csoda, mely szép. A másiknak cimbalionja (cimbalom) vagygon, olyan szabású, mint akivel a deákok a misét éneklik, de nem fával veri, hanem mint hárfát, az ujjjaival kapdozza (pengeti).”¹⁶ Három évtizeddel később Esterházy Miklós számolt be feleségének, Nyáry Krisztinának a Batthyány család cigány muzsikusaairól: „[...] tegnap Rohoncról nem is akara elbocsátani Battyániné asszonyom (ti. Poppel Éva, Batthyány II. Ferenc özvegye), ahol [...] vendégségben valánk nagy sok dob, trombita között, és tomburás (tamburás), török énekes, cigány hegedős, korcsomára való cizinbolimbosok

13 SPEER, Daniel: *Magyar Simplicissimus*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1998. 190.

14 NAGY Pál: *A magyarországi cigányok története...* I. m. 192.

15 SPEER, Daniel: *Magyar Simplicissimus...* I. m. 190.

16 TAKÁTS Sándor: *Bajvívó magyarok. Képek a török világból*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1979. 172-173.

(*cimbalmosok*) is bőven voltak.¹⁷ A 18. század végére a zenélés lett a legrangosabb foglalkozás a cigányok körében.¹⁸

Az évszázadokig változatlan technológiával végzett főfoglalkozások mellett mindenkor fontos szerepet játszottak a kiegészítő tevékenységek életükben, amelyek a helyenként és időközönként beszükülő lehetőségek között biztosították a fennmaradást. Ebben a rendszerben a családtagok meghatározott szerepet játszottak.¹⁹ A kiegészítő tevékenységek körébe tartozott a jövendőmondás és a „varázslás”, amelyhez az asszonyok értettek.²⁰ Hasonlóképpen a nők és a gyerekek mutattak nagy jártasságot a tolvajlásban. Johannes Aventius a 15-16. század fordulóján élt bajor történetíró és humanista nem mulasztotta el megemlíteni velük kapcsolatban, hogy „*határtalan tolvaj-ságáról közismert faj.*”²¹ A cigányok „szerzés”-nek mondták, és életük szerves részének tekintették, jóllehet a nem cigány (gádzsó) társadalom tagjaival éppen emiatt alakult ki konfliktusaik jelentős része.²² Közösségi hagyományaik, értékrendjük a közösségi tulajdon megbecsülésére nevelte őket, de értetlenül álltak a magántulajdonnal szemben. Szemléletüket egy bájos „tanmese” a mai napig őrzi: „*Amikor Isten a búzát osztotta a népeknek, hívta volna a cigányokat is, hogy majd nekik is ad. A cigányoknak azonban zsájkjuk sem volt, olyan szegények voltak. Azt mondták a Szent Istennek: ó, nagy Isten, tedd csak a mi részünket is a többi népek zsákjába! Az Isten ekkor a cigányoknak szánt búzát igazságosan szétosztotta a világ népei között: mindegyiknek a zsákjába jutott belőle egy kevés. Később a cigányok kérték próbálták a részüket a népektől, de azok kinevették és elkergették őket. Azóta lopnak a cigányok, hogy a jussukat visszaszerezzék.*”²³

Vándorló és időlegesen letelepedett csoportjaik nem rendelkeztek még a nomád pásztortársadalmak szervezettségével és egymásra épülő vezető rétegével sem. Közösségük alapegysége a szülőkből és a gyermekekből álló család volt, amely a nagyszülőkkel, a felnőtt testvérek familiájával és az unokatestvérekkel együtt nagycsaládot alkotott. Közülük tekintélyénél fogva kiemelkedett a családfő. Több nagycsalád alkotta a csapatot vagy kompániát, élén választott vezetőjével, a vajdával.²⁴ [Nagy Pál roma kutató az ónodi várhoz (Borsod megye) tartozó sátorlakó cigányok 1676. évi összeírása alapján megállapította, hogy tíz sátorban 12-13 család élt, amely – 4,5-ös szorzó alkalmazása esetén – együttesen 56-57 főt tett ki.²⁵] A közösség többnyire olyan személyt jelölt a tisztségre, akinek az ősei közül valaki, esetleg korábban maga is viselte azt, továbbá kitűnt jól öltözöttségével, testi adottságával vagy vagyoni helyzetével és túljutott élete delén. A 17. századi gyakorlat szerint a cigány közösség felterjesztette a kiválasztott személy nevét a bebarangolt vármegye vagy uradalom főispánjához, illetve földesúrhoz jóváhagyásra. Azután kerülhetett sor a tényleges választásra, amely hangozó kiáltások közepette zajlott le a szabadban; látványos befejezésképpen magasba

17 Idézi: NAGY Pál: *A magyarországi cigányok története...* I. m. 188.

18 Uo. 189.

19 Uo. 181.

20 Uo. 198.

21 MEZEY Barna (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban...* I. m. 7.

22 NAGY Pál: *A magyarországi cigányok története...* I. m. 182.

23 Idézi: DIÓSI Ágnes: *Szemtől szemben a magyarországi cigánysággal.* Budapest, 2002. 7.

24 KEMÉNY István (szerk.): *A magyarországi romák...* I. m. 9., THALY Kálmán: *A cseszneki vár cigányai...* I. m. 572-573.

25 NAGY Pál: *A magyarországi cigányok története...* I. m. 103.

dobták és ajándékokkal megerősítették az új vajdát tisztségében.²⁶ Végül a földesúr is konfirmálta, egyúttal értésére adta a közösségnek, hogy ezután – büntetés terhe alatt – engedelmességgel tartoznak tisztségviselőjüknek.²⁷ Hatáskörét a közösségi hagyomány határozta meg, de az sohasem lépte túl az első fokú eljárás szintjét. Leginkább a cigányok szokásrendjének megtartása, kisebb vétségek, kártételek kivizsgálása és a bűnös megbüntetése tartozott jogkörébe.²⁸ Lopás esetén a károsult kérésére felderítette az ellopott tárgyat, majd tisztségének jelvényével, a vállán viselt korbáccsal, megbüntette a tolvajt. (Egyes vélemények szerint a vajda részesedett az eltulajdonított javakból, ezért nem mindig fűződött érdeke a tényfeltáráshoz.)²⁹ Esetenként a földesúr kitágította a vajda jogkörét, miként Esterházy Péter Barják Ferencét, amikor 1717-ben feladatává tette a cigányok szolgálatása teljesítésének felügyeletét és a kompániából elszököttek felkutatását.³⁰ Súlyos kártételek és vétségek esetén a földesúr által föléje rendelt fővajda járt el, aki a dominus tisztségviselői közül került ki. Ilyenkor egyenesen hozzá kellett fordulni jogorvoslatért.³¹ A fővajda elláthatta a vándorló kompániák általános felügyeletét is. Batthyány I. Ádám dunántúli és a Kanizsa várával szemben kiépített végvidék főkapitánya 1652-ben a területén tartózkodó cigányok ellenőrzésére fővajdát rendelt ki tisztjei közül, aki megbüntethette őket, ha „latorságot” tapasztalt.³²

Az ország uralkodói és vezető társadalmi rétege korán felismerte a cigányok támogatásából származó előnyöket, ezért a 15. századtól védte autonómiájukat. I. (Corvin) Mátyás király 1487-ben a sebesszéki³³ cigányoknak állíttatott ki privilégiumlevelet, amelyben megerősítette „régőtől fogva fennálló” jogait. II. (Jagelló) Ulászló 1496. évi *salvus conductusa* Bolgár Tamás vajdának és a vele vándorló 25 sátor cigánynak biztosított szabad mozgást és kereskedést az egész országban. I. (Habsburg) Ferdinánd a szamosújvári (Szamosújvár ma: Gherla, Románia) cigányok adómentességéről rendelkezett 1552-ben a dési (Dés ma: Dej, Románia) sóbányában teljesített szolgálataik elismeréseként.³⁴

A nemesség felső rétege: országos tisztségviselők és nagybirtokosok is támogatták a cigányokat. A kor szokásának megfelelően oltalom- vagy menlevelekkel (protectionalis) segítették szabad mozgásukat, biztosították védelmüket, hagyományos életmódjuk és foglalkozásaik folytatását. A menlevelek területi hatálya a főúr illetékességétől függött: a nádoré az egész országra, a főispáné az adott vármegyére, a főkapitányé katonai körzetére, a földesuré saját uradalmára terjedt ki. Birtokszomszédjaikat pedig megkérhették, hogy támogassák a jószágukon átvonuló cigányokat. Mindez relatív biztonságot jelentett

26 MEZEY Barna (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban...* I. m. 59.

27 THALY Kálmán: *A cseszneki vár cigányai...* I. m. 574.

28 MEZEY Barna (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban...* I. m. 96-97., THALLÓCZY Lajos: *A cigányok szervezete történetéhez (1661). Magyar Történelmi Tár, 1878.* 3. sorozat, 1. kötet. 704.

29 MEZEY Barna (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban...* I. m. 59-60.

30 THALY Kálmán: *A cseszneki vár cigányai...* I. m. 575.

31 THALLÓCZY Lajos: *A cigányok szervezete történetéhez...* I. m. , MEZEY Barna (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban...* I. m. 58., 96.

32 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Batthyány családi levéltár P 1315 Batthyány I. Ádám iratai 1652. 3. cs. 60. fol.

33 Szászsebes szék (Stuhl Mühlbach) közigazgatási terület a Magyar Királyságban. Ma Románia része.

34 MEZEY Barna (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban...* I. m. 13.

GALÉRIA

számukra. Ugyanakkor a földesúri érdek az előállított termékek megadóztatása és a közösség életének felügyelete révén ol a vezetők (vajda, fővajda) kiválasztásával – érvényesült. Ily módon megvalósult a kölcsönösség elve: a főurak hasznot húztak a cigányokból és megőrizték földesúri jogaikat, a cigányközösség identitásának korlátozott fenntartásával biztonságban érezhette magát, a vándorlása során bejárt terület nyugalma pedig biztosítottan látszott. A menlevelek kibocsátói a cigányok és a befogadók közötti egyensúly, az együttélés kölcsönösen elfogadható feltételeinek megteremtésére törekedtek.³⁵

A protectionálisok minden ismérve megtalálható a galántai Esterházyak három tagja: János, fia, Ferenc és a család harmadik tagja, Péter által 1675-1740 között kiállított kilenc darab oklevelében. (Egy darab Jánostól, hét darab Ferencről, egy darab Pétertől származik).³⁶ Sőt, a korábbiaknál több. A négy Esterházy-uradalomban: Cseszéken (Veszprém megye), Beckón (ma: Beckov, Szlovákia), Galántán (ma: Galanta, Szlovákia) és Surányban (ma: Šurany, Szlovákia) az 1670-es évektől éltek nagyobb számban cigányok. Az együttélés alapjait Esterházy Dániel teremtette meg, aki kialakította azt a kölcsönösen előnyös rendszert, amelyben a cigányok hasznára lehettek a családnak, megőrizték szabad mozgásukat, és gyakorolhatták mesterségüket. A cigányok hűség esküt tettek a dominusnak, családjá oltalmába ajánlották magukat és jobbágyai lettek.³⁷ Ezt később, Jánosnak és Ferencnek is megismételték, akik minden alkalommal megerősítették őket jogaikban. Közülük kitűnik János győri főkapitány-helyettes 1675. szeptember 18-án Győrben kiállított oltalomlevele díszes kivitelezésével: Esterházy és az adományozott cigányok nevét aranyozott betűkkel festette meg az oklevél készítő-

35 NAGY Pál: *A magyarországi cigányok története...* I. m. 129-131.

36 THALY Kálmán: *A cseszkeni vár cigányai...* I. m. 568-578.

37 NAGY Pál: *A magyarországi cigányok története...* I. m. 132-133.

GALÉRIA

je. Lent és oldalt pompás virágdíszítést alkalmazott, amely a grófi pecsét alatt álló ékes vázából bokrétaként ágazik szét. A virágok gazdag választékban – közöttük rózsza, szegfű, tulipán, liliom, nárcisz – váltakoznak piros, kék, sárga, rózsza- és ibolyaszínben.³⁸

Esterházy János és Ferenc oklevelei a mesterségek szabad gyakorlását és annak két elengedhetetlen feltételét, a védelmet és a szabad mozgást biztosították. Felszólították a polgári és a katonai hatóságokat, hogy ne tartóztassák fel a cigányokat a vámszedő helyeken, hidakon és réveken. Csaknem minden esetben kovácsolást és cserélést értettek a cigányok szokott mesterségén.³⁹ Kivételt jelent az 1723. évi oltalomlevél, amely szerint gyakorolhatták „*egyéb életek táplálására való mesterségeket*” is.⁴⁰ A mesterséggel szolgálást jobbágyi kötelezettségként értelmezték az Esterházyak. Az 1711. évi oklevélben ez áll: „*örökösen kötelezvé[n] [...] magokat, hogy mindenütt istenessen és jámborúl munkájok és cserélések után fognak élni, igaz jobbágyi kötelességeket mindenekben megmutatván.*”⁴¹ Úgy tűnik, hogy az Esterházy-család elgondolása szerint a cigányok kétféle munkával teljesítik jobbágyi szolgáltatásaikat, ellátják az uradalmak falvait kézműves termékekkel, és annak hasznából megélnek.

Esterházy Péter 1717. évi diplomája Jánosénál és Ferencénél differenciáltabb jobbágyi kötelezettségeket írt elő a beckói és a surányi uradalmak cigányainak. A szokott mesterség produktumai mellett megjelentek a hagyományos paraszti terhek: a pénzadó (census), a kézi robot (szénahordás) vagy annak megváltása pénzzel, az ígás robot (fuvarozás) és a természetbeni adózás (sátranként egy font bors).⁴²

38 THALY Kálmán: A cseszneki vár czigányai... I. m. 571.

39 Uo. 570-574., 578.

40 Uo. 577.

41 Uo. 574.

42 Uo. 575-576.

Az Esterházyak nyújtotta lehetőségek – Péter keményebb követelményei ellenére – a cigányok kedvére lehettek, mert nem egy családfő állt évtizedekig a família szolgálatában. Az 1675. évi menlevél szerint Vörös Mihály, a cseszneki uradalom cigányvajdája fiaival, öccsével és azok meglevő és születendő gyermekeivel kötelezte el magát Esterházy Jánosnak.⁴³ Esküjüket állták, mert három fia: Ferenc, János és Mihók mellett az uradalom tekintélyes családfői, Horváth Ferenc és János, Sárközy Mihók és János, Kovács Márton, Sipos Ferenc és Váczy Márton is szerepelnek Esterházy Ferenc 1698. évi megerősítő menlevelében. Ugyanott említi Ferenc gróf Vörös Mihályt, aki Esterházy Dániel és János után most őt is szolgálja.⁴⁴ A cseszneki vajda 36 év múlva vált meg tisztségétől,⁴⁵ 1711-ben Pápai Mihály vette át tőle a közösség irányítását.⁴⁶ Az 1698-as oklevélben családfőként szerepelt és az Esterházyak harmadik generációját szolgáló Horváth Ferenc pedig 1723-ban bukkant fel újra, immár a galántai kastélyhoz tartozó uradalom cigányvajdjaként.⁴⁷ Hűséges embereiket megkülönböztetett figyelemben részesítette a grófi család. Esterházy Ferenc 1698-ban megparancsolta tisztségviselőinek, hogy a Vörös Mihállyal szemben engedetlen cigányokat fogják meg és „érdemük szerint büntessék”.⁴⁸ Akire pedig „szófogatatlanságért helyes panasz téteik” Barják Péter vajdaságában, az „érdemlett büntetését pálcával, tömlőccel és vassal is elveszi (elnyeri)”- ígéri Esterházy Péter 1717-es oklevelében.⁴⁹

A békés egymás mellett élés időszakából fennmaradtak súrlódásokra utaló, a cigányközösségek letelepedését tiltó pátensek is. Nem egyszer közönséges bűnözőknek tekintették őket a rendeletalkotók. Nádasdy II. Ferenc országbíró 1670-ben ekképpen fogalmazott: „[...] mivel a mi főispánságunk alatt levő nemes Szala (Zala) Somogy és Vas vármegyék közönségesen a cigányokat, mint publicus malefactorokat proscibálták, ahoz képest mi is se vármegyéinkben, se jószágainkban, szóval egyáltalában szenvedni (megtűnni) nem akarjuk. E mai napságtól fogvást se falukban, se városokban a cigányokat [...] általmenni, annyival inkább befogadni [...] ne engedjék és merészkedjék, hanem ha kit találnak közülök, mindenkitől zsákmánt hányván (zsákmányt ejt), magát, mint nyilvánvaló latrot feleségestől és gyermekestől szabadon megfogják és rabságra vegyék (vigyék).”⁵⁰ Kiűzésükről nem esett szó.

A Nádasdy-féle pátensből kiolvasható a 17. században már létező, a cigány és a befogadó közösségek közötti nézetkülönbség. A 18. század adóztató, a kompániák autonóm szabadsága ellen fellépő abszolút állama – bár igyekezett megoldani a konfliktust – szándéka ellenére felerősítette és hosszú időre állandósította. Az új politikai felfogás szorosan összefüggött az európai eszmei változásokkal, és a törökök kiűzését, valamint a Rákóczi-felkelést követő magyarországi ujjá rendezéssel. Az állam törekvései az élet minden területén rendeleti szabályozásban öltöttek testet. A végrehajtás három Habsburg-házi királyhoz, III. Károlyhoz, Mária Teréziához és II. Józsefhez kötődik.

43 Uo. 570.

44 Uo. 572-573.

45 Uo. 570-574.

46 Uo. 574.

47 Uo. 577-578.

48 Uo. 573.

49 Uo. 575-576.

50 Idézi: MEZEY Barna (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban...* I. m. 97-98.

A hosszú háborús időszak után leromlott közbiztonság helyreállítása, a cigány és nem cigány elemekből álló, rabló, erőszakoskodó, a hatóság ellenőrzéséből rendre kicsúszó csoportok felszámolása a konszolidációra törekedő III. Károly nevéhez fűződik. Az 1723-ban létrehozott Magyar Királyi Helytartótanács spanyolországi tapasztalatok és német területen alkalmazott előírások részleges átvételével alkotta meg az 1724-ben kiadott rendeletet. Statáriális bíráskodást vezetett be a gonosztevőkkel szemben (fejvesztés, kiűzetés), és szigorú, de inkább szociális és megelőző eszközöket alkalmazott a többi perifériára szorult, de „kezelhető” cigány és nem cigány esetében.⁵² Megtiltotta vándorlásukat és elrendelte személyleírással kiegészített összeírásukat, szabályozta befogadásukat az uradalmakra, előírta munkába állításukat mérsékelt bérért, kötelezte a vármegyéket az onnan származó cigányok visszafogadására, a lakosságot pedig a kóborlók bejelentésére. A rendelet érdeme – a rendteremtésen túl – a felismerés: „a cigány társadalom belső változásainak elindítása nélkül nem lehetséges hatékony megoldás.”⁵²

Átfogó rendezési terv Mária Terézia és II. József uralkodásának idejére alakult ki. A „Regulatio Cigarorum” néven ismertté vált rendeletek sora a cigányok sajátos életmódja ellen irányult. A felvilágosult abszolutizmus be akarta illeszteni őket a társadalmilag hasznos mezőgazdasági és ipari munkarendbe, egyúttal az adózók sorába. Mária Terézia 1749-1773 között kibocsátott rendeleteinek alkotói – a birodalmi politika szellemiségének is megfelelően – két módszert követtek: egységesíteni akarták a cigányokat a nem cigányok társadalmával, belső életük szabályozásával pedig az utóbbiakhoz kívánták hasonlóvá tenni őket. A korábbi letelepedési és összeírási kötelezettség mellett, előírták, hogy vegyék fel őket a céhekbe, rombolják le kunyhóikat és gyűjtsák fel sátrikat, tiltsák el őket a lótarastól (kivéve a gazdálkodókat), a továbbra is kóborlókat fogják közmunkára, csak a letelepedettek részére adjanak útlevelet, a vajdákat rendeljék a falubírák hatáskörébe. Identitásuk ellen irányult népvégük, nyelvük és népviseletük megszüntetésének szándéka. A rokonok közötti házasodás tilalma, gyermekeik elvétele és becsületes gazdánál történő felnevelésének gondolata, valamint a döghús evés tilalma egyszerre szolgált volna egészségügyi, integrációs és asszimilációs célokat. Végül az ellenőrzést kívánta megvalósítani a törvényhatóságok (vármegyék, városok) féléves jelentési kötelezettsége a cigányokról.⁵³

II. József figyelembe vette anyja alapelveit, amikor a Helytartótanács cigányügyi osztályának közreműködésével kidolgozta 1783. évi resolútióját. A végrehajtást azonban nem kizárólag a törvényhatóságokra és a földesurakra akarta bízni, hanem szerepet kívánt adni az államhatalomnak is. Haladó gondolata volt a cigányok bérmunkás foglalkoztatása a kincstári bányákban, üzemekben, csatorna-, híd- és útépitkezéseken. Hangsúlyozta a cigányközösségek megszüntetésének fontosságát – nagyobb jelentőségűnek tartotta, mint a gyermekek elszakítását családjuktól –, és a katolikus szellemű nevelést: a templomba járást és a hitoktatást.⁵⁴

51 NAGY Pál: *A magyarországi cigányok története...* I. m. 239., PÓCZIK Szilveszter: *Cigányok és idegenek...* I. m. 73-74.

52 NAGY Pál: *A magyarországi cigányok története...* I. m. 240., MEZEY Barna (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban...* I. m. 82-83.

53 KEMÉNY István (szerk.): *A magyarországi romák...* I. m. 7., MEZEY Barna (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban...* I. m. 84-85.

54 NAGY Pál: *A magyarországi cigányok története...* I. m. 258., 265.

A felvilágosult uralkodók „erőszakos jóindulata”⁵⁵ nem érte el célját. A nagy kísérlet lényegében elbukott a hagyományaikhoz ragaszkodó cigányközösségek ellenállásán, a befogadó társadalom bizalmatlanságán, a házhoz és telekhez jutást intéző helyhatóságok tehetetlenségén, a földesúri majorgazdálkodás önértékén és a behozhatatlan hátránnyal délről érkező új cigány bevándorlók negatív hatásán. A „cigányügy” továbbra is ügy maradt, a 17-18. század hagyatéka a polgári társadalom számára.”⁵⁶

Felhasznált szakirodalom

- DIÓSI Ágnes: *Szemtől szemben a magyarországi cigánysággal*. Budapest, 2002.
- GLATZ, Jakob: *Egy magyar ember őszinte megjegyzései hazájáról néhány magyar vidéken tett utazása során*. [Közreadja Soós István] Balassi Kiadó, Budapest, 2013.
- KEMÉNY István (szerk.): *A magyarországi romák*. (Változó világ 31.) Útmutató Kiadó, Budapest, 2000.
- MEZEY Barna (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- NAGY Pál: *A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában*. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola Kiadója. Kaposvár, 1998.
- PÓCZIK Szilveszter: *Cigányok és idegenek. Társadalmi és kriminológiai tanulmányok*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1999.
- SPEER, Daniel: *Magyar Simplicissimus*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1998.
- TAKÁTS Sándor: *Bajvívó magyarok. Képek a török világból*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1979.
- THALY Kálmán: A cseszneki vár czigányai. Czigány-diplomák a gr. Esterházy család levéltárából. *Magyar Történelmi Társulat Társulati Közlöny*, 1884. 3. sorozat, 7. kötet. 568-578.
- THALLÓCZY Lajos: A cigányok szervezete történetéhez (1661). *Magyar Történelmi Társulat Társulati Közlöny*, 1878. 3. sorozat, 1. kötet. 704-705.

55 PÓCZIK Szilveszter: *Cigányok és idegenek...* I. m. 74.

56 MEZEY Barna (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban...* I. m. 16.